

ישראל ואדום - בין מציאות לחזון

שני גויים בבטנך

פרשתנו פותחת בפקידתה של רבקה אמנו, לאחר שנות עקרות רבות, ומספרת על הצער שידעה בעת הריונה: "ויתרצצו הבנים בקרבה, ותאמר: אם כן למה זה אנכי? ותלך לדרש את ה'".

רש"י מתקשה בהבנת הלשון המיוחדת של "ויתרצצו הבנים בקרבה", ובמתן הסבר לקושיה החזקה: "אם כן למה זה אנכי". האם אין זו דרך העולם שנשים הרות חוות צער בעת עיבורן? משום כך, הוא פונה אל הדרש, ומביא את הדברים הבאים:

רבותינו דרשוהו לשון ריצה, כשהייתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר יעקב רץ ומפרכס לצאת, עוברת על פתח עבודהזרה עשו מפרכס לצאת... ותאמר: אם כן גדול צער העיבור, למה זה אנכי מתאוה ומתפללת על הריון?^א

כשהלכה רבקה לדרוש את דבר ה' מפי שם ועבר, גדולי אותו הדור, נחשפה בפניה המציאות המורכבת של הריונה הכפול: "ויאמר ה' לה: שני גוים בבטנך ושני לאמים ממעיך יפרדו, ולאם מלאם יאמץ ורב יעבד צעיר".

אלא שעדיין יש לנו לשאול במה הניחה נבואה זו את דעתה. אדרבה, לכאורה תחושת הצער והייסורים היא התחושה הקולעת ביותר, שכן דבר ה' מעמיד אותה על אמת כואבת ומבשר לה בשורה קשה: שני בנים בקרבה, אחד צדיק ואחד רשע, ומאבק חובק עולם עתיד להיות נטוש ביניהם. על הפסוק "ולאם מלאם יאמץ" דרשו חז"ל כי הבנים העתידיים להיוולד "לא ישוו בגדולה, [אלא] כשזה קם – זה נופל. וכן הוא אומר: 'אִמְלֵא הַחֶרֶבָה'^ב – לא נתמלאה צור אלא מחורבנה של ירושלים". האם יש לאם צדקת בשורה קשה מבן רשע? והאם יש לאם כלשהי בשורה קשה ממלחמה קיומית נצחית בין שני בניה?

רש"י חש בקושיה זו, ועל כן הוא פונה בשנית אל הדרש:

א. ובמקור הדברים הלשון חריפה עוד יותר: "אם כך הוא צערו של בנים, והלוואי לא עיברתי!" (בראשית רבה סג:ו).

ב. ראה רש"י על אתר, ומקורו במגילה ו, א.

ג. יחזקאל כו ב.

"שני גוים בבטנך" – גיים כתיב [=כמו גאים], אלו אנטונינוס ורבי, שלא פסקו מעל שולחנם לא צנון ולא חזרת לא בימות החמה ולא בימות הגשמים^א.

דברים אלו נושאים אותנו ביעף על-פני דורות רבים, ומלמדים שעל אף הקושי הברור של המציאות הנוכחית, שבה עשו צורר את יעקב ומתנכל לו בכל צעדיו, יש למצוא נחמה ומרגוע מסוים בחזון העתיד לבוא. מזרעו של עשו הרשע עתיד לעמוד אנטונינוס, שיקיים בעצמו "ורב יעבד צעיר" ויחזיק בידו של רבי – נשיא ישראל – בעושר ובנכסים, עד שישוו שולחנותיהם זה לזה בגדולתם.

ראשו של עשו

עיבורם של יעקב ועשו קיפל בתוכו, אם כן, את המר והמתוק גם יחד. הטעם המר אינו צריך ראייה, הוא חוזר ובא בכל דברי ימי גלויות ישראל, הרצופים אכזריות ושפך דם של בני יעקב בידם של בני עשו. אולם רבותינו, בעלי העין הפקוחה, יודעים לזהות גם את התנוצצויות הטעם המתוק ולעמוד על משמעותן.

כך מבאר מרן הרב זצ"ל על יסוד דברי הגר"א:

גדולים דברי הגר"א ז"ל: "ואת עשו שנאתי" – את הטפל לעשו, אבל עיקרו – הוא ראשו – בהדי אבהן דעלמא גניז [ראשו של עשו נקבר במערת המכפלה], ועל כן "ראיתי פניך כראת פני אלקים" אמר איש האמת יעקב איש תם, ודברו לא ישוב ריקם, ואהבת אחים של עשו ויעקב, של יצחק וישמעאל, תעלה על כל אותן המהומות שהרשעה הנכרכת בטומאת הגווייה גררה אותן, תתגבר עליהן ותהפכן לאור ולחסד עולם.^ב

אין חולק על כך ש"עשו שונא ליעקב"^ט, בפרט במעמד זה, כשיצא לקראתו בראש ארבע מאות איש מתוך כוונה ברורה להצר לו ואולי אף להורגו (אלא שלבסוף נכמרו רחמיו, כדברי רש"י^ז). אולם אפילו בתוך קושי המאורעות הללו יודע יעקב לשפוט את עשו באמת לאמיתה, וגם אם חיילותיו וגופו של עשו נגועים ב"רשעה הנכרכת בטומאת הגווייה" הוא יודע למצוא בו את שורשו הקדוש – הניכר בראשו (משכן הנשמה, החלק המעולה שבגוף

ד. עבודה זרה יא, א.

ה. מובא בליקוטים שבסוף ספר "סערת אליהו".

ו. מלאכי א ג, הפטרת פרשתנו.

ז. בראשית לג י.

ח. איגרות הראי"ה ח"א, איגרת קיב.

ט. ראה בראשית רבה עח: ח, מובא ברש"י לבראשית לג ד ד"ה וישקוהו.

האדם). אותו מעשה שאירע בעת קבורת יעקב, כשערף חושים בן דן את ראשו של עשו עד שהתגלגל למערת המכפלה, בא והוכיח את צדקתו.

כאמור, אחרית טובה יותר לעשו מגולמת בדמותו של אנטונינוס. הגמרא במסכת עבודה־זרה מתארת איך שימש את רבי במסירות מופלגת, ועם זאת – כמי שהיה מודע למוצאו ולמורשתו – לא ראה עצמו כמי שיש לו חלק לעולם הבא. פעם העלה את ספקותיו בנושא לפני רבי, ובין השניים התפתח דיון מעניין שבו אנטונינוס מלמד חובה על עצמו ורבי משיב לו בלימוד זכות:

כל יומא הווה משמש לרבי, מאכיל ליה, משקי ליה, כי הווה בעי רבי למיסק לפוריא הווה גחין קמי פוריא, אמר ליה: סק עילואי לפוריין, אמר: לאו אורח ארעא לזלולוי במלכותא כולי האי, אמר: מי ישימני מצע תחתין לעולם הבא. אמר ליה: אתינא לעלמא דאתי? אמר ליה: אין. אמר ליה: והכתיב "לא יהיה שריד לבית עשו!" – בעושה מעשה עשו... אמר ליה: והכתיב "שְׁמָה אדום מלכיה וכל נשיאיה"¹! אמר ליה: מלכיה - ולא כל מלכיה... פרט לאנטונינוס בן אסווירוס... כי שכיב אנטונינוס אמר רבי: נתפרדה חבילה.²

מנורה ואש

שאלה זו של היחס שבינינו – כבניו של יעקב – ובין אדום אינה, כמובן, שאלה של הישרדות גשמית בלבד. המלחמה הנטושה בינינו היא קודם כל מלחמה רוחנית־תרבותית, וניצחוננו בה תלוי ב"סור מרע ועשה טוב": עלינו לסור ולהישמר מהשפעתה הרוחנית השלילית של אדום, ומאידיך גיסא להתגבר בכל כוחנו בעשיית הטוב בדרכו של יעקב אבינו.

מתוך התבוננות כזו, הרי שעלינו להבין שדברי ההרגעה הנבואיים, המציינים את היחס האידילי שעתידי לשרור בין רבי לאנטונינוס, נוגעים גם למישור התרבותי. כשם שרבקה מתבשרת שדורות רבים לאחר הולדתם של יעקב ועשו עתיד אנטונינוס לפרנס את רבי

י. עובדיה א יח.

יא. יחזקאל לב כט.

יב. עבודה־זרה י, ב. תרגום: בכל יום היה משמש את רבי, מאכילו ומשקהו, כשהיה רבי מבקש לעלות למיטה היה גוחן לפני המיטה, אמר לו: עלה עלי למיטתך. אמר: אין זו דרך ארץ לזלול במלכות עד כדי כך, אמר: מי ישימני מצע תחתין לעולם הבא. אמר לו: אבוא לעולם הבא? אמר לו: כן. אמר לו: והרי כתוב "לא יהיה שריד לבית עשו!" – בעושה מעשה עשו... אמר לו: והרי כתוב "שְׁמָה אדום מלכיה וכל נשיאיה!" אמר ליה: מלכיה – ולא כל מלכיה... פרט לאנטונינוס בן אסווירוס... כשנפטר אנטונינוס אמר רבי: נתפרדה חבילה.

ולדאוג לכל צרכיו הגשמיים, כך ישנם אופנים שונים שבהם עתידה אדום לתרום לבני יעקב גם במישור התרבותי²⁷.

עדות להשפעה מעין זו, שנתקבלה בברכה, מובאת לגבי אנטונינוס:

אנטונינוס עשה מנורה לבית הכנסת, שמע רבי ואמר: ברוך אלקים אשר נתן בלבו לעשות מנורה לבית הכנסת.²⁸

הרי שטובתו של אנטונינוס לא הייתה גשמית בלבד, אלא גם רוחנית. כמה מופלא הדבר שנצר ל"איש ידע ציד איש שדה" תורם מהונו להנאות ולהאיר את אוהלו של אוהלו של "יעקב איש תם ישב אהלים", סמל התורה והתפילה.

ויחד עם זאת, האידיליות של חזון "שני גאים בבטנך" אינה צריכה להשלות אותנו באשר לקושי המציאות הנוכחית. אנטונינוס ורבי, כמו דוגמאות אחרות של יחידי סגולה שהופיעו במהלך הדורות, הם התנוצצות מקדימה של המציאות שתיגלה באחרית הימים, בעידן שבו יגור זאב עם כבש וירבץ נמר עם גדי. כשם שאין אנו מתפתים כיום להשכין את עדרי הצאן במחיצתם של זאבי טרף, כך אין אנו צריכים לנהוג שאננות בקשר לאפשרות חדירתה של תרבות אדום אל משכנותינו. אפילו בימי רבי, שראה עצמו קשור וכוון בחבילה אחת עם אנטונינוס האדומי, לא נמנעו חכמים מלגזור גזירות שמגמתן הרחקה מחברת הגויים ושמירה על צביונו הייחודי של בית יעקב.

יחס מורכב זה מתבאר בדברי מרן הרב זצ"ל²⁹ על דברי אגדה המובאים במסכת שבת:

"ההיא חמתא דהוות סניאה לה לכלתה, אמרה לה: זיל איקשיט במשחא דאפרסמא. אזלא איקשיט. כי אתת, אמרה לה: זיל איתלי שרגא! אזלא אתלא שרגא, אינפח בה נורא ואכלתה"³⁰.

יג. סוגיה זו היא נושא דיונו של מרן הרב זצ"ל באיגרת שצוטטה לעיל, וכך נאמר בראש דבריו: "על דבר האמונות הזרות... לא הבלענתן והריסתן היא מטרת אורם של ישראל... כי אם תקנתם והעלאתם, הסרת סיגיהם, וממילא יצטרפו בזה למקור ישראל להשפיע עליהם טללי אורות. 'והסרת דמיו מפיו ושקציו מבין שניו ונשאר גם הוא לאלקינו' (זכריה ט ז). וזה נוהג אפילו באיליות, וקל וחומר בדתות הנסמכות בחלק מייסודותיהן על אור תורת ישראל. וגדולים דברי הגר"א ז"ל...".

יד. ירושלמי מגילה ג: ב.

טו. עין אי"ה שבת ב: עד.

טז. שבת כו, א. תרגום: ההיא חמות שהייתה שונאת לכלתה. אמרה לה: לכי והתקשטי בשמן אפרסמון. אלכה והתקשטה. כשבאה, אמרה לה: לכי והדליקי את הנר! הלכה והדליקה את הנר, עלתה בה האש ואכלתה.

מה שיש בפרט יש בכלל, שונאים בנפש הנראים כאוהבים, המייעצים עצות כלליות לכלל האומה הישראלית, שסוף העצות הרעות הללו להבעיר אש במחנה ישראל, להבעיר כל קודש.

בתחילה הנה העצה של הקישוט החיצוני הנפרז בעצמו אינה רעה כל כך, אבל כמה עלולה היא להסיע את הלב מהטהרה הפנימית, מקדושת התורה והמצוות שהיא מעוזן של ישראל. אותו הקישוט החיצוני, הממלא את כל הנימוס וההליכה החיצונית על-פי יפיפותו של יפת במידה נפרזה יותר מדאי, בדרכים כאלה שעלולים הם להביא תקלה, הם רק הכנה להשחתה הבאה אחר כך. אחרי העצה של הקישוט החיצוני הלקוח כולו מדרכי העמים, הרחוקים מאוד מהליכות חיינו הפנימיים, הנה תבוא ההסתה לעשות עיקר יסודי גם כן חכמת העמים וספרותם, הנובעת מבאר נכריה. וכשמתקבץ יחד הנימוס החיצוני, שהוא כולו שלא לישראל ותורתו, עם אותו האור הזר, אש זרה, השורף בחומו ובנטייתו כל רגשי קודש, עלול הוא לשרוף כל מועדי אל בארץ.

על כן בזהירות גדולה ויתרה צריך שיוקח כפי הצורך הראוי מה שייראה על-פי תורת אמת לקרב איזה עניינים מהדברים החיצוניים, בלא להישען על היועצים לפי דרכם החפצים בשרפת נשמה הישראלית, האומרים כהיא חמתא, "זילי איקשיט נפשיך", ואחר כך "איתלי נורא". אבל מה נוראה היא האחרית, אשרי שומר נפשו ונוצר דרכו.

מדברי הרב ברור שראוי ליפיפותו של יפת לשכון באוהלי שם, כדרשת חז"ל¹⁴ הידועה על הפסוק "יִפֶּתְ אַלְקִים לִיפֶת וישכן באהלי שם"¹⁵, אך עם זאת יש להנהיג בעניין זה אמת מידה מדויקת שתמנע הפרזה¹⁶. יתרה מזו, יש לבדוק היטב אחר מניעי ההשפעה הזרה, שכן בני

יז. מגילה ט, ב.

יח. בראשית ט כז.

יט. במקום אחר (מועדי ראי"ה, עמ' קנט) הבחין מרן הרב זצ"ל בעניין זה בין חיצוניות לפנימיות: "יפת אלקים ליפת וישכן באהלי שם" (בראשית ט כז), יפיפותו של יפת יש לה מקום רק באוהל, בשטח החיצון של הבית, לא כן ההיכל – הוא מיוחד לפנימיות, שם לא יקרב זה, שם צריך להישמר רוחו של שם, רוח של ישראל בטהרתו". ובאורות ישראל (ה: ב) כתב: "צדקה עשה הקב"ה עם עולמו מה שלא נתן כל הכישרונות במקום אחד, לא באיש אחד ולא בעם אחד... אוצר סגולת עולמים בישראל הוא גנוז, אבל כדי לאחד במונן כללי גם כן את העולם מוכרחים צדדי כישרונות מיוחדים להיות חסרים בישראל, כדי שיושלמו על-ידי העולם, וכל נדיבי עמים. ובזה יש מקום לקבלה שישראל מקבל מהעולם, ומכל מקום לא פנויה היא הדרך כלפי ההשפעה, אלא שהקבלה היא מבחוץ וההשפעה מבפנים. כלומר: פנימיות החיים שלמה היא בישראל, באין צורך להיעזר משום כוח זר בעולם, וכל שלטון-משרה בישראל מקרב פנימיות החיים הוא נובע, 'מקרב אחיך' (דברים יז טו) – 'ממובחר שבאחיך' (ב"ק פח, א), ולחיצוניות החיים מזדמן שצריך השלמה דווקא מבחוץ, 'יפיפותו של יפת באוהלי שם', 'חיל גוים תאכלו ובכבודם

אדום חשודים על "אחד בפה ואחד בלב" – "שונאים בנפש הנראים כאוהבים". משום כך, אם אנו מדממים לקחת נר מאדום ולהאיר בו את בית הכנסת, מוטב שנבדוק היטב מה טיבו של נר זה כדי שלא יהפוך לנו לאש שורפת שתכלה את חיינו העצמיים – חיי הקודש.

אם נבקש להבין מדוע חשודים בני אדום על הצביעות, נמצא ששורשיה של תכונה זו מלווים אותם החל מאביהם הראשון, עשו. בפרשתנו אנו מוצאים שעוד בראשית גידולו היה צד את אביו בפיו ומרמהו בדברים, "ושואלו – אבא, כיצד מעשרין את המלח ואת התבן? כסבור אביו שהוא מדקדק במצוות"². באותה מידה נקט גם בעת נישואיו, כדברי רש"י:

"ויהי עשו בן ארבעים שנה ויקח אשה את יהודית בת בארי החתי ואת בשמת בת אילן החתי" – עשיו היה נמשל לחזיר... החזיר הזה כשהוא פושט טלפיו לומר "ראו שאני טהור"... כל ארבעים שנה היה עשו צד נשים מתחת בעליהן ומענה אותם. כשהיה בן ארבעים אמר: אבא בן ארבעים שנה נשא אישה, אף אני כן!³

קשה פגיעתה של צביעות ודו־פרצופיות, וכאשר הצבוע מראה לנו פנים שוחקות ומבקש לנשקנו מנשיקות פיו – על אחת כמה וכמה. הדרך היחידה שבה ניתן לקבל את השפעתו של עשו היא זו של "ורב יעבד צעיר", כאשר ברור היחס שבין העיקר והטפל ובני אדום יודעים שיפיותם יונקת את ההצדקה לקיומה מתורתו של יעקב.

אפשר שהדבר רמוז בתיאור ראשית הקשר שנרקם בין רבי ואנטונינוס, שבזמן שנולד רבי הייתה גזירה שלא למול תינוקות, ואמו של רבי – שהלשינו עליהם שעברו על הגזירה – נדרשה להביא את התינוק אל השליט הרומאי כדי לברר האם אכן הוא נימול. עוד לפני תחילת הדיון בעניינה פגשה אמו של רבי באמו של אנטונינוס, אשת השליט, שריחמה עליה והציעה לה להחליף את רבי בתינוקה שלה – שהיה בן אותו גיל. אמו של רבי עשתה כדבריה, וכשהגיעה לפני השליט הראתה לו שהתינוק שברשותה אינו נימול, וכך ניצלה. כך התגלגלו הדברים שהיה פרק זמן מסוים שבו ינק אנטונינוס התינוק משדי אמו של רבי, וייתכן שיניקה זו היא שנטעה בו את ניצני יחסו האוהד ליהודים בבגרותו⁴.

לאור האמור מתחזקת ההכרה עד כמה יש להתנחם בחזון העתיד לבוא, מחד גיסא, ולהישמר מפני דחיקת הקץ והקדמת המאוחר בזמן שעדיין אינו ראוי לכך, מאידך גיסא.

תתימרו' (ישעיהו סא ו), ומשפע פנימיות החיים כנסת ישראל היא רק משפעת ולא מקבלת, ד' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר' (דברים לב יב).

כ. רש"י לבראשית כה כז.

כא. רש"י שם כו לד ד"ה בן ארבעים שנה.

כב. ראה דברי התוספות, עבודה זרה י, ב ד"ה אמר ליה.

בכך תובן גם "מחלוקת" יצחק ורבקה באשר לעשו: "ויאהב יצחק את עשו... ורבקה אהבת את יעקב". יצחק מקרב את עשו מאחר והוא נתון בחזון העתידי, כדברי מו"ר הרצי"ה זצ"ל:

יצחק היה לעילא ולעילא, אבסטרקטי, אבסולוטי, שמיימי, ומצדו תיתכן אפשרות של סדר כזה שעשו יהיה מספק את הגשמיות של העוסק בתורה... אצל יצחק מופיע ברור החלטי, מתוך המשך רוח הקודש, שכך ראוי להיות וכך יתגלה באחרית הימים.¹²

אמנם רבקה, לעומתו, ראתה בעין פקוחה את שחיתותו ורשעותו של עשו בנה כפי שהוא בהווה, וידעה שכל זמן שהוא עומד במצבו הנוכחי אינו הוא זכאי להיות אפילו בגדר מסייע לתורה.¹³

ואכן, מתוך נשיאת עין למבטו המרחיק ראות של יצחק מדריכים אותנו חז"ל לדבוק בדרכה של רבקה. צא ולמד מאותה שעה הגדולה שבה, לפי מראית העין, השלים עשו עם יעקב באהבה ובחיבה, ודווקא בה מוצאים חכמים מקום לדרוש ולהזהיר:

"[וירץ עשו לקראתו ויחבקהו ויפל על צוארָו] וישקהו¹⁴ – נקוד עליו, שלא נשקו בכל לבו. רבי שמעון בן יוחיי אומר: הלכה, בידוע שעשו שונא ליעקב, אלא נהפכו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו.¹⁵

הווי אומר: עד אחרית הימים אנו צריכים לנהוג זהירות גדולה בעשיו ובנשיקותיו. אמת שלעתים הוא מגלה כלפינו אהבה כנה, אך מדובר בתופעה נדירה ביותר המצריכה בדיקה מדוקדקת. ויהי רצון שנזכה לימים הטובים שבהם ישמש עשו את יעקב באהבה, מתוך הבנה שחיי הקודש הישראליים הם מקור יניקתו וזכות היא לו שיהיה נרו שותף בלימודם ובתפילתם של ישראל.

כג. שיחות הרצי"ה בראשית, עמ' 220 (ועיין אורות הקודש ג עמ' קלה, שמבאר הרב שיצחק חי בו לאחר העקדה רק רוחא דעלמא דאתי). וראה דברי הרמב"ן בפרשתנו (כו ב) אודות מלאכת חפירת הבארות בידי יצחק: "ויקרא שם הבאר עשק" ... יש בדבר עניין נסתר בתוכו, כי בא להודיע לנו דבר עתיד. כי באר מים חיים ירמוז לבית אלקים אשר יעשו בניו של יצחק... וקרא לראשון עשק, ירמוז לבית הראשון אשר התעשקו עמנו ועשו אתנו כמה מחלוקות וכמה מלחמות עד שהחריבוהו. והשני קרא שמה שטנה, שם קשה מן הראשון, והוא הבית השני שקרא אותו כשמו שכתוב בו: 'ובמלכות אשורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה על ישבי יהודה וירושלם' (עזרא ד' ו), וכל ימיו היו לנו לשטנה עד שהחריבוהו וגלו ממנו גלות רעה. והשלישי קרא רחובות, הוא הבית העתידי שייבנה במהרה בימינו והוא ייעשה בלא ריב ומצה, והא-ל ירחיב את גבולנו... וכתוב בבית השלישי 'ורחבה ונסבה למעלה למעלה' (יחזקאל מו ז) ופרינו בארץ, שכל העמים יעבדוהו שכם אחד".

כד. שיחות הרצי"ה, שם.

כה. בראשית לג ד.

כו. ספרי במדבר, פסקה סט.